

Від видавця

Українська одісея знаменитого роману Франсуа Фенелона «Пригоди Телемаха» не менш захоплива, ніж цей французький бестселер XVII століття, який майже упродовж двох століть посідав друге місце після Біблії за своєю читацькою популярністю. Примірники книги Фенелона мовою оригіналу були у приватних книгозбірнях багатьох видатних українських політичних і громадських діячів, письменників та інтелектуалів, від гетьманів Пилипа Орлика і Кирила Розумовського до Михайла Драгоманова та Івана Франка, від талановитого неокласика і великого поціновувача античних традицій Миколи Зерова до нашого сучасного аристократа духу та глибокого знавця античності Андрія Содомори. Бібліотеки найдавніших українських університетів у своїх книгосховищах також зберігають оригінали давніх видань цього роману. Подиву гідна історія українських мандрів «Пригод Телемаха». Книжку, видану 1719 року французькою мовою в Амстердамі, купив для своєї книжкової колекції Пилип Орлик у Швеції. Історики Національного заповідника «Гетьманська столиця» разом із дослідницею, завідувачкою кафедри українських студій Національного інституту східних мов і цивілізацій (INALCO) у Парижі Іриною Дмитришин придбали примірник на аукціоні, і завдяки меценатам книжка Франсуа Фенелона «Пригоди Телемаха» 1719 року видання є надбанням фондової колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця». Це перше видання, яким колектив заповідника розпочав формування книжкового зібрання гетьмана Пилипа Орлика в «Гетьманській столиці»¹.

---

¹ Наталія Дробязко. Історія однієї книжки. *Слово «Гетьманської столиці»*. Липень – серпень 2023. № 4(97).

Ірина Дмитришин, відома і як авторка праці «Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії» (українське видання побачило світ у видавництві «Темпора» 2019 року), в якій вона ретельно опрацювала приватний архів сина Пилипа Орлика, звернувши увагу, що гетьман називав свого сина Григорія Телемахом. До слова, хрещеним батьком Григорія Орлика був Іван Мазепа, а сам Григорій виконував у багатьох країнах різні дипломатичні місії Франції, наймогутнішої монархії того часу, і намагався лобювати інтереси козацтва.

Ім'я Телемах у XVIII столітті стало символічним маркером духу часу, коли найвищу цінність вбачали у справедливості, любові до істини, у християнській доброчесності, у дієвих, а не показних, патріотичних почуттях і шляхетній поведінці. Зокрема, відомий дослідник біографії короля Польщі Станіслава Августа Понятовського Пйотр Угневський зауважує, що у своїх листах до Марії-Терези Жоффрен, найяскравішої представниці французького Просвітництва, засновниці відомого салону, в якому вона гостила відомих філософів, письменників та інтелектуалів, король використовував псевдонім Телемах. На думку дослідника, такий псевдонім мав стати красномовним королівським жестом причетності Польщі до спільної європейської культурної спадщини².

У XVIII столітті Франсуа Фенелон та його праці мали неабиякий вплив на викладачів і студентів Києво-Могилянської академії, що видно з програм та численних підручників для класу риторики, де часто цитують повчання і фрагменти праць французького письменника і педагога. Це такий собі взірєць на західноєвропейський освітньо-педагогічний канон особливо цитованих праць чи їхніх фрагментів відомих авторів. Доступні архівні джерела й описи підтверджують популярність Франсуа Фенелона і його праць в українських колегіумах, академіях та університетах. Сам факт, що завдяки щедрому книжковому дару Петра Могили Києво-Могилянський колегіум, а відтак й академія, мали одну з найбільших бібліотек, в якій було понад 2000 видань не лише латиною, а й різними європейськими мовами, засвідчує високий дух епохи в Україні й українській освіті в XVII

---

² Piotr Ugniewski. François Fénelon's educational novel *The Adventures of Telemachus* on the attitude and propaganda of Stanislaus Augustus. *16th International Congress for Eighteenth-Century Studies*, Rome, 3–7 July 2023.

та в першій половині XIX століть. Викладачі Харківського колегіуму, а потім і Харківського університету після його заснування 1805 року також радо додавали праці Франсуа Фенелона у навчальні програми, і водночас публікували фрагменти перекладів його праць.

До образу Телемаха звертався Тарас Шевченко у своєму малюнку 1856 року «Телемах на острові Каліпсо». На жаль, більшість літературознавчих інтерпретацій цього малюнку позначені виразно вузькою колоніальною перспективою рецепції, які, на щастя, заперечують чимало мистецтвознавців, як до прикладу, Єва Рибалт чи Леся Генералюк: «Суттєво, що у такій звуженій інтерпретації Шевченкової серії ігнорувалася і об'єднавча ідея циклу – окремі його вважали ілюстраціями то до “Телемахи” В. Тредьяковського чи оди Байрона, то до роману Дефо, чи, на думку С. Раєвського, “до безсмертного твору Лермонтова”»³.

Іван Франко у праці «Походження сучасного роману» влучно пояснив секрети успіху книги Франсуа Фенелона серед європейської читацької публіки впродовж двох століть: «Відповідно до зміни життєвих умов, після занепаду лицарства і в романах з'являються вже інші герої – нащадки лицарських родів, які успадкували від них маєтки та дворянські традиції. Постаті ці влюбливі, ніжні, вразливі, що відзначаються всілякими чеснотами й люблять цілими годинами на десятках сторінок розводитися про ті чесноти, про обов'язки, благородні почуття, любов і ввічливість. Класичним зразком твору такого роду є знаменитий роман Фенелона “Пригоди Телемаха”».

Ще однією цікавою сторінкою в українській одиссеї Франсуа Фенелона і його книг є поява першого україномовного перекладу його казок 1918 року, одразу після проголошення УНР, з коротким нарисом про життя і творчість письменника. (Казки Фенельона. – К.; Ляйпціг: Українська Накладня. [Вецляр: Друкарня Шарфого, 1918].

Ці яскраві моменти книжкових мандрівок Франсуа Фенелона спонукають відчинити двері у зовсім інший, досі маловідомий світ нашої історії, а також книжкової культури й освіти, які формували смаки і вподобання не одного покоління освічених українських читачів. Саме це і стало спонукою для упорядників і видавців першого

---

³ Леся Генералюк. Символіко-алегоричний концептуалізм Т. Шевченка: інтроспективна серія «Телемах – Діоген». *Студії мистецтвознавчі*. 2009. Ч. 1. С. 31–51. <http://sm.etnolog.org.ua/zmist/2009/1/31.pdf>

україномовного видання зробити свій внесок у розвиток іншої, деколоніальної оптики читацького сприйняття світової класики. І йдеться не тільки про те, що українським дітям, учням і студентам досі рекомендують читати праці Фенелона в перекладі російською мовою, а вся довідникова інформація педагогічного спрямування про нього здебільшого закорінена в імперські російськомовні наративи. Ідеться про речі стратегічно важливіші – про конструювання нового колективного бачення нашої історії, ідентичності, мови, культури без колоніальних нашарувань та імперських штампів. Дуже сподіваємося, що україномовне видання «Пригоди Телемаха» також допоможе українським читачам глибше зрозуміти контекст розвитку нашої історії, культури та літератури в їхніх багатих порівняльних та інтертекстуальних зв'язках. І коли читачі цитуватимуть відомий фрагмент із «Енеїди» Івана Котляревського:

Любов к Отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильніша од гармат,
Там жизнь – алтин, а смерть – копійка,
Там лицар – всякий парубійка,
Козак там чортові не брат,

то вони відчують особливо духовну близькість з монологами Телемаха, з повчаннями Франсуа Фенелона, і збагнуть, чому автор належав до полтавської ложі «Любов до істини», а в його приватній книжковій колекції був примірник «Пригод Телемаха».

Книжка Франсуа Фенелона «Пригоди Телемаха» мандрує до українських читачів нового тисячоліття у доленосний час нашої історії, коли воїни Збройних Сил України мужньо боронять наше право на існування як незалежної держави і виявляють подиву гідну відвагу.

Захоплювалися мудрістю і відвагою Ідоменея, що заснував таке гарне царство, і кожен доходив до висновку, що, уклавши з Ідоменеєм мир, союзники стануть могутніми, якщо ще й він приєднається до їхньої ліги супроти давнів. Тож запропонували йому увійти в цю лігу. Він не зміг відкинути такої справедливої вимоги й пообіцяв надати їм свої військові загони.

Та Ментор знав, що́ треба для процвітання держави, і розумів, що сили Ідоменеєві не такі вже й великі, як видаються. Він відкликав Ідоменея вбік і сказав: «Бачите, наші старання пішли вам на користь. Салентові вже не загрожує біда. Тепер тільки від вас залежить, чи слава його сягне зір, чи у правлінні своїм народом зрівняєтеся в мудрості з Міносом, вашим предком. Я й далі розмовляю з вами вільно, вважаючи, що ви того й бажаєте і що зневажаєте будь-які лестощі. Поки ті царі вас вихваляли, я думав про вашу нерозважливість».

При слові нерозважливість Ідоменей змінився в лиці, очі його зблиснули, він зашарівся, і вже мало що бракувало, щоб обірвав Ментора й висловив йому своє обурення. Ментор сказав тоном сумирним і шанобливим, проте розкутим і сміливим: «Слово нерозважливість вас обурює, добре те бачу. Ніхто, крім мене, не посмів би його вимовити, бо царів треба шанувати і бути з ними делікатними, навіть коли їм докоряєш. Вже сама правда, навіть без гострих слів, їх раниць. Та я подумав, що ви витримаєте, коли нічого не згладжуватиму, пояснюючи ваш прогріх. Мій намір – навчити вас слухати, коли речі називають своїми іменами, і розуміти, що коли хтось дає вам поради, як маєте поводитися, то ніколи не посміє сказати всього, що думає. Якщо не хочете піддатися обману, мусите завжди розуміти більше, ніж вам казатимуть про неприємні для вас речі. Я міг би згладити свої слова, як ви того бажаєте, та вам корисно, щоб хтось сторонній, незацікавлений говорив із вами відверто. Бо ж ніхто інший того вам не скаже; вам відкриватимуть правду лише наполовину, та й то в гарних шатах».

Після цих Менторових слів Ідоменея, що вже оговтався від першого пориву, охопив сором за його вразливість. «Бачите, – сказав він Менторові, – що робить звичка до лестощів. Я зобов'язаний вам порятунком свого царства; нема такої правди, якої б я не був радий вислухати з ваших вуст, та зжальтеся над царем, отруеним

лестощами, царем, що навіть у біді не зміг знайти щирих людей, які казали б йому чисту правду. Ні, ніколи нікого я не знаходив, хто б аж так мене любив, що не побоявся б впасти в неласку, відкривши мені голу правду».

Після тих слів сльози навернулися йому на очі, і він ніжно обійняв Ментора. Тоді цей мудрий старий сказав цареві: «З жалем змушений я казати вам ці неприємні речі, та хіба ж можу вас зраджувати, приховуючи правду? Поставте себе на моє місце. Ви досі давали себе обманювати, бо самі того хотіли; ви боялися надто щирих радників. Чи шукали ви людей найменш корисливих і найбільш готових вам перечити? Чи ви намагалися давати слово тим, хто найменше поспішав запобігти вашої ласки, тим, хто найменше дбав про власну вигоду, тим, хто був у найбільшій мірі здатний засудити ваші забаганки й несправедливі почуття? Коли навколо вас збиралися лестивці, чи ви їх відсторонювали, чи ви їх остерігалися? Ні, ні, ви зовсім не робили того, що роблять ті, хто любить правду і заслуговує її знати. Побачимо, чи матимете тепер сміливість сумірно вислухати гірку для вас правду.

Я вже казав, що те, за що вас так вихваляють, заслуговує хіба що на осуд. Стільки зовнішніх ворогів загрожували вашому царству, яке ще не встигло міцно зіп'ястися на ноги, а ви тільки й думали, що про чудові споруди у вашому місті. І то вам коштувало стількох тривожних ночей, як ви самі мені зізналися. Ви вичерпали свої багатства. І не подумали ні про те, щоб збільшити чисельність свого народу, ні про те, щоб обробляти родючі землі узбережжя. Хіба ж не ці дві речі треба було вважати головними підвалинами вашої могутності: мати багато достойних людей і оброблених родючих земель, щоб тих людей прогодувати? На початках треба було забезпечити тривалий мир, щоб народ міг множитися. Вам треба було думати лише про рільництво та про якнайкращі закони. Марне честолюбство штовхнуло вас до самого краю прірви. Прагнучи видатися могутнім, ви зруйнували вашу правдиву могутність. Спішіть виправити ці помилки, відмовтеся від тієї розкоші, що зруйнує ваше місто, дайте своєму народові вільно дихнути, забезпечте йому добробут, щоб люди легше могли одружуватися. Знайте: ви цар лиш поки маєте під собою народ, і мірилом вашої могутності має бути не обшир земель, що ними володієте, а число покірних вам людей, що населяють ті землі. Володійте землями родючими, хай і не надто розлогими, заселіть їх численним людом, працьовитим і доброзвичайним, домагайтеся його любові, і будете могутнішим, щасливішим, славнішим, ніж усі ті завойовники, що спустошили стільки царств».

«То що ж мені робити з тими царями? – сказав Ідомей. – Чи ж маю визнати перед ними свою вину? То правда, я нехтував хліборобство і навіть торгівлю, хоч це узбережжя таке вигідне для них. Я думав лиш, як збудувати чудове місто. Чи ж маю, любий Менторе, тепер каятися перед тим численним збором царів, чи ж маю зізнатися у своєму недбальстві? Якщо так треба, то піду на це без вагань, хай що воно мені коштуватиме, бо ви показали, що правдивий цар, який живе задля свого народу, має думати про порятунок царства, а вже відтак про власну славу».

«Такі слова гідні батька народу, – сказав Ментор. – І ця доброта, а не марна розкіш вашого міста, відкривають мені серце правдивого царя. Однак в інтересах вашого царства не треба забувати і про вашу честь. Покладіться на мене. Я дам зрозуміти тим царям, що ви пообіцяли відновити Улісса, якщо він живий, або ж його сина

на царському престолі Ітаки і силою вигнати звідти усіх залицяльників Пенелопи. Неважко буде їм зрозуміти, що ця війна вимагає численного війська. Тож на перших порах погодяться на невелику поміч від вас проти давнів».

На цих словах Ідоменей відчув, як тяжкий камінь звалився йому з пліч. «Любий друже, ви рятуєте мою честь і славу цього молодого міста, приховавши від моїх сусідів його виснаження. Та як мені сказати, що збираюся вести війська на Ітаку, щоб відновити на престолі Улісса, чи принаймні воздвигнути на трон його сина Телемаха, коли сам Телемах зобов'язався іти на війну проти давнів?»

«Не переймайтеся, – відповів Ментор. – Я говоритиму тільки правду. Кораблі, які ви відправите налагоджувати торгівлю, попливуть до узбережжя Епіру й уб'ють заразом двох зайців: знову прикличуть до ваших берегів чужинських купців, що їх відлякали від Саленту зависокі податки, і зберуть відомості про Улісса. Якщо він живий, то має бути десь недалеко від морів, що відокремлюють Грецію від Італії; кажуть, його бачили у феаків. Та навіть якщо не буде жодної надії знайти Улісса, ваші кораблі зроблять велику послугу його синові: посіють в Ітаці й сусідніх країнах страх ім'ям молодого Телемаха, якого вже давно поховали разом з батьком. Залицяльники Пенелопи будуть здивовані, що Телемаха готовий повернутися, та ще й з могутнім союзником. Ітакійці не посміють вдатися до непокори. Пенелопа зрадіє і назавжди відмовиться від нового заміжжя. Отак ви прислужитеся Телемахові, поки він замість вас буде воювати зі союзниками проти давнів».

На цих словах Ідоменей вигукнув: «Щасливий той цар, якому дають мудрі поради! А мудрий і вірний друг цінніший для царя від цілих звитяжних армій. Та подвійно щасливий цар, який розуміє те щастя і вміє ним скористатися, дослухаючись до мудрих порад, бо ж часто буває, що ми відштовхуємо від себе мудрих і добродесних людей, боячись їхньої добродесності, зате охоче наставляємо вуха лестивцям, зовсім не боячись їхньої зради. Я й сам допустився такої помилки і можу розповісти вам про ті біди, яких зазнав через фальшивого друга, що лестощами підігривав мої пристрасті, сподіваючись того ж і від мене».

Ментор легко переконав царів-союзників, що Ідоменей мусить залагодити справи Телемаха, поки той буде в поході. І вони пристали на те, що до їхнього війська долучиться Телемах із сотнею моло-